

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ У ДОКТРИНІ СІМЕЙНОГО ПРАВА

Оксанюк О.А.,

адвокат,

доктор філософії за спеціальністю 081 Право

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0547-2712>

e-mail: Olegoleg028@gmail.com

Оксанюк О.А. Поняття та правова природа особистих немайнових прав подружжя у доктрині сімейного права.

В науковій статті автор провів наукове дослідження поняття та правової природи особистих немайнових прав подружжя. На підставі проведеного дослідження, автор дійшов висновку, що особисті немайнові права подружжя у сімейно-правовій доктрині розглядаються як: суб'єктивні сімейні права, як ті можливості, ті правомочності, які визначені сімейним законодавством або іншими джерелами сімейного права, виникають у зв'язку із державною реєстрацією шлюбу і можуть бути реалізовані подружжям або одним із них як носіями цих прав; як врегульовані нормами сімейного права відносини щодо особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі; комплексно – як суб'єктивні сімейні права і як правовідносини, які виникають у зв'язку із реалізацією цих прав; у цивільно-правовому контексті, як прояв особистих немайнових прав подружжя. У статті також зроблено висновок, що ознаками особистих немайнових прав подружжя як сімейних прав є те, що вони впливають із факту залучення до сімейних відносин, а також визначення сімейним законодавством або іншими джерелами сімейного права. Спеціальними ознаками особистих немайнових прав саме як прав подружжя є їх нематеріальний, тривалий характер, їх існування, поки жінка чи чоловік матимуть правовий статус подружжя, тобто протягом існування шлюбу; невідчужуваність; підставою їх виникнення є державна реєстрація шлюбу, припинення – його припинення; факт спільного або роздільного проживання, а також факт встановлення подружжям режиму окремого проживання подружжя не спричиняють зміну або припинення зазначених прав, однак можуть призвести до змін у порядку реалізації цих прав одним із подружжя; їх носіями є лише подружжя; здійснення цих прав можливо за умови погодження із іншим подружжям та з урахуванням інтересів сім'ї в цілому; пов'язаність із звичаями, традиціями, нормами морального характеру; невичерпність їх тими правами, що визначені в сімейному законодавстві; права одного подружжя кореспондують обов'язок іншого утриматися від їх порушення (мають відносний характер).

Ключові слова: подружжя; суб'єктивне сімейне право; особисті немайнові права; ознаки особистих немайнових прав подружжя; шлюб.

Oksaniuk O.A. The concept and legal nature of personal non-property rights of the wife in the doctrine of family law.

In the scientific article, the author conducted a scientific study of the concept and legal nature of personal non-property rights of spouses. On the basis of the conducted research, the author came to the conclusion that the personal non-property rights of spouses in the family law doctrine are considered as: subjective family rights, as those opportunities, those powers that are defined by family legislation or other sources of family law, arise in connection with state registration of marriage and can be exercised by the spouses or one of them as the bearer of these rights; how relations regarding personal non-property goods and interests of married persons are regulated by the norms of family law; complex – as subjective family rights and as legal relations that arise in connection with the realization of these rights; in the civil legal context, as a manifestation of personal non-property rights of spouses. The article also concluded that the characteristics of personal non-property rights of spouses as family rights are

that they arise from the fact of involvement in family relations, as well as determination by family law or other sources of family law. Special features of personal non-property rights precisely as the rights of spouses are their intangible, long-term nature, their existence as long as a woman or a man has the legal status of a spouse, that is, during the existence of a marriage; inalienability; the basis for their occurrence is the state registration of marriage, termination - its termination; the fact of joint or separate residence, as well as the fact that the spouses establish a regime of separate residence of the spouses, do not cause a change or termination of the specified rights, but may lead to changes in the procedure for exercising these rights by one of the spouses; their carriers are only spouses; the exercise of these rights is possible subject to agreement with the other spouse and taking into account the interests of the family as a whole; connection with customs, traditions, moral norms; their inexhaustibility by those rights defined in family legislation; the rights of one spouse correspond to the obligation of the other to refrain from violating them (they are relative in nature).

Key words: married couple; subjective family right; personal non-property rights; signs of personal non-property rights of spouses; marriage.

Постановка проблеми. З моменту укладення та державної реєстрації шлюбу між жінкою та чоловіком органом державної реєстрації актів цивільного стану, жінка та чоловік набувають нового правового статусу – подружжя, яке володіє цілою низкою суб'єктивних прав майнового та немайнового характеру. Це впливає із положень ст. 36 Сімейного кодексу України (надалі за текстом – СК України), відповідно до якої шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя [1], тобто виступає своєрідним юридичним фактом, що зумовлює виникнення особливого виду сімейних відносин, що базується саме на шлюбі, а не на кровному спорідненні, як це має місце у випадку правовідносин між батьками та дітьми. В цьому контексті, подружжя набуває речові права на майно, набуте у шлюбі або передане у зв'язку із його укладенням, право на утримання у разі непрацездатності або догляду за дитиною, а також ряд прав немайнового характеру, захист яких є можливим саме тому, що жінка та чоловік перебувають у шлюбі як сімейно-правового інституту, який перебуває під особливим захистом держави (оскільки право на спільне майно та на утримання в принципі мають і особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах). У зв'язку із цим, питання належної реалізації та захисту особистих немайнових прав подружжя є надзвичайно актуальним та важливим. Викликане це й тим, що ці права визначені достатньо загально, на відміну від майнових прав подружжя, тому в сімейно-правовій доктрині та правозастосовчій практиці виникають проблеми, пов'язані як із визначенням переліку правомочностей, що складають зміст кожного із особистих немайнових прав подружжя, так і порядку здійснення та захисту таких прав [2, с. 115].

Стан опрацювання проблематики. Слід зазначити, що тематика особистих немайнових прав подружжя, їх сутності та правової природи, особливостей здійснення та захисту стала предметом вивчення багатьох українських науковців. Зокрема, можемо зазначити таких вчених, як І.В. Апопій, М.І. Байрачна, В.А. Ватрас, О.В. Данильченко, Ю.В. Драгомирова, А.І. Дутко, Л.В. Єніна, І.В. Жилінкова, Л.В. Красицька, Є.П. Лінік, А.В. Парфентьев, О.О. Посикалюк, З.В. Ромовська, М.О. Стефанчук, Р.О. Стефанчук, І.Л. Сердечна, С.Д. Чернік та інші. Втім, єдиного підходу до визначення поняття та правової природи особистих немайнових прав подружжя у правовій доктрині наразі немає, а отже подальші наукові пошуки цього питання зберігають свою важливість та актуальність.

Метою статті є визначення на підставі досягнень сімейно-правової доктрини поняття та правової природи особистих немайнових прав подружжя.

Виклад основного матеріалу. Перелік особистих немайнових прав подружжя знаходимо у Главі 6 СК України, в якій перелічені та певною мірою розкриті такі особисті немайнові права подружжя як: право на материнство, право на батьківство, право на повагу до своєї індивідуальності, право на фізичний та духовний розвиток, право на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї, право на свободу та особисту недоторканність (у межах якого визначені також права на вільний вибір місця проживання, право вживати заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, щодо підтримання шлюбних відносин, право припинити шлюбні відносини) [1]. Як зазначає В.А. Ватрас, подружжя, як суб'єкти сімейних правовідносин, наділяються законом сукупністю особливих особистих немайнових і майнових прав та обов'язків, які є специфічними, оскільки їх виникнення прямо залежить від наявності інституту

шлюбу, без існування якого будь-які інші фізичні особи таких прав і обов'язків набути не в змозі. Такими правами є зокрема права: на материнство, на батьківство, на повагу до своєї індивідуальності; на фізичний та духовний розвиток; на зміну прізвища, на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї, на особисту свободу. Ці права виникають лише завдяки такому юридичному факту, як реєстрація шлюбу, а припиняються вони із припиненням шлюбу [3, с. 67].

Втім поняття особистого немайнового права подружжя у законодавстві немає.

Якщо звернутися до більш широкого поняття – «сімейного права», оскільки особисті немайнові права подружжя є сімейними правами, бо виникають із факту створення сім'ї (у зв'язку із державною реєстрацією шлюбу) можемо визначити окремі ознаки особистих немайнових прав подружжя саме як сімейних прав. У сімейно-правовій доктрині, сімейне право як суб'єктивне право учасника сімейних відносин визначається як міра можливої або дозволеної поведінки суб'єкта сімейних відносин, потенційні можливості, які можуть бути реалізовані ним, причому алгоритм такої поведінки визначається актами сімейного законодавства або іншими джерелами сімейного права, а у випадку відсутності такого визначення – сімейним договором чи розсудом самого суб'єкта, який вправі діяти будь-яким чином, щоб не порушувати права та інтереси інших осіб. Сімейне право – це також спосіб здійснення можливої чи дозволеної поведінки, в результаті чого задовольняються потреби учасника сімейних відносин, а також право особи на захист такого права, в тому числі визнання такого права, його поновлення або усунення перешкод щодо його реалізації [4, с. 111]. Тобто особисті немайнові права подружжя – це ті можливості, ті правомочності, які визначені сімейним законодавством або іншими джерелами сімейного права, виникають у зв'язку із державною реєстрацією шлюбу і можуть бути реалізовані подружжям або одним із них як носіями цих прав. Ознаками особистих немайнових прав подружжя як сімейних прав є те, що вони випливають із факту залучення до сімейних відносин, а також визначення сімейним законодавством або іншими джерелами сімейного права.

Якщо звернутися до безпосередньо визначень особистих немайнових прав подружжя у сімейно-правовій доктрині, можемо виділити декілька підходів до такого визначення.

Перший підхід – розгляд особистих немайнових прав подружжя як суб'єктивних сімейних прав. Зокрема, як зазначає М.І. Байрачна, особисті немайнові права подружжя – це суб'єктивні, природні, ті, що не можна передати іншій особі, невідчужувані права, що мають нематеріальний, тривалий характер, що виникають і діють з моменту укладення шлюбу та змінюються або припиняються з моменту розірвання шлюбу, а саме з дня реєстрації розірвання шлюбу, або у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу [5, с. 60-61]. Як бачимо, із цього визначення випливає, що особистим немайновим правам належать такі ознаки як: нематеріальний характер (що відмежовує їх від майнових прав), тривалий характер (існують, поки жінка чи чоловік матимуть правовий статус подружжя, тобто протягом існування шлюбу), невідчужуваність (не можуть бути передані іншим особам), підставою їх виникнення є державна реєстрація шлюбу, припинення – його припинення. Також М.І. Байрачна вказує на те, що ці права не можуть виникати, змінюватися або припинятися за згодою подружжя, в тому числі не можуть бути предметом шлюбного договору [5, с. 62]. Науковець виділяє й інше визначення особистих немайнових прав подружжя – врегульовані сімейним правом правила поведінки жінки та чоловіка (подружжя), батьків та дітей або інших членів сім'ї, що приводить до нормального функціонування сімейних відносин між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї [6, с. 51].

Інший підхід до визначення особистих немайнових прав подружжя – через сімейні відносини між подружжям. Так, С.А. Пилипенко вказує, що особисті немайнові права подружжя – це суспільні відносини, що виникають з приводу нематеріальних благ і характеризується тим, що на відміну від майнових не мають економічного змісту, тісно пов'язані з особою їх носія і невіддільні від не; це врегульовані нормами сімейного права відносини з приводу особистих немайнових благ та інтересів осіб, шлюб між якими укладено у встановленому законом порядку. Цим правам додатково притаманні такі ознаки як те, що вони: виникають у зв'язку із укладенням шлюбу і можуть припинитися тільки у разі смерті одного із подружжя або розірвання шлюбу, визнання шлюбу недійсним, на них не впливає факт спільного або роздільного проживання, а також факт встановлення подружжям режиму окремого проживання подружжя [7, с. 148–150]. Втім, А.В. Парфентьев цілком справедливо зазначає, що факт спільного або роздільного проживання, а також факт встановлення подружжям режиму окремого проживання подружжя не спричиняють зміну або припинення зазначених прав, однак можуть призвести до змін у порядку реалізації цих

прав одним із подружжя [2, с. 115-116]. Через категорію сімейних відносин визначають особисті немайнові права подружжя В.І. Борисова та А.О. Дутко – як врегульовані нормами сімейного права відносини щодо особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі [8, с. 93; 9, с. 125]. Як врегульовані нормами сімейного права суспільні відносини, що виникають між подружжям з приводу нематеріальних благ визначає В.І. Труба. Науковець визначає такі ознаки особистих немайнових прав, як: правостановлюючим юридичним фактом для їх виникнення є державна реєстрація шлюбу; вони виникають тільки між подружжям; вони позбавлені економічного змісту; вони невідчужувані та не можуть передаватися; не можуть бути предметом шлюбного договору та інших угод. Суб'єктами цих прав може бути тільки подружжя [10, с. 230].

Комплексного підходу до розуміння поняття особистого немайнового права подружжя притримується А.В. Парфентьев. На його думку, особисті немайнові права подружжя – це з одного боку – врегульовані нормами сімейного права відносини щодо особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі, з іншого – суб'єктивні, природні, ті, що не можна передати іншій особі, невідчужувані права, що мають нематеріальний, тривалий характер, що виникають і діють з моменту укладення шлюбу та змінюються або припиняються з моменту розірвання шлюбу, а саме з дня реєстрації розірвання шлюбу, або у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу. Науковець виділяє додатково такі ознаки особистих немайнових прав подружжя, як: є визначальними у сімейних відносинах порівняно із майновими – із них як похідні виникають інші права подружжя; здійснення цих прав можливо за умови погодження із іншим подружжям та з урахуванням інтересів сім'ї в цілому; перелік особистих немайнових прав подружжя визначається національною культурою, історичними традиціями, соціально-економічними умовами, особистими факторами; не мають економічного змісту та не носять майнового характеру; їх здійснення відповідно до моральних засад суспільства; насиченість нормами морального характеру; невичерпність їх тими правами, що визначені в сімейному законодавстві [2, с. 117].

У цивільно-правовому контексті розглядає особисті немайнові права подружжя Р.О. Стефанчук. Науковець зазначає, такі права, як право на повагу до своєї індивідуальності і права на свободу та особисту недоторканність, на вільний вибір місця свого проживання є за своєю суттю цивільно-правовими, які належать особі незалежно від шлюбу, по суті довічно; реєстрація шлюбу суттєво не впливає на ці права, вони продовжують належати кожному з подружжя як фізичній особі; права на материнство і на батьківство за своїм змістом є загальними, тобто такими, що властиві всім фізичним особам, незалежно від того, перебувають вони в державно зареєстрованому шлюбі чи ні [11, с. 50, 110]. З іншого боку, А.О. Дутко розмежовує особисті немайнові права подружжя як сімейні права та відповідні права як такі, що належать фізичній особі як суб'єкту цивільних правовідносин. Науковець визначає специфічну підставу виникнення особистих немайнових прав подружжя – укладення шлюбу, а також те, що права одного подружжя кореспондують обов'язок іншого утриматися від їх порушення; особисті немайнові права фізичної особи зі свого боку носять абсолютний характер [12, с. 107].

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо зазначити, що особисті немайнові права подружжя у сімейно-правовій доктрині розглядаються як: суб'єктивні сімейні права, як ті можливості, ті правомочності, які визначені сімейним законодавством або іншими джерелами сімейного права, виникають у зв'язку із державною реєстрацією шлюбу і можуть бути реалізовані подружжям або одним із них як носіями цих прав; як врегульовані нормами сімейного права відносини щодо особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі; комплексно – як суб'єктивні сімейні права і як правовідносини, які виникають у зв'язку із реалізацією цих прав; у цивільно-правовому контексті, як прояв особистих немайнових прав подружжя.

Ознаками особистих немайнових прав подружжя як сімейних прав є те, що вони впливають із факту залучення до сімейних відносин, а також визначення сімейним законодавством або іншими джерелами сімейного права. Спеціальними ознаками особистих немайнових прав саме як прав подружжя є їх нематеріальний, тривалий характер, їх існування, поки жінка чи чоловік матимуть правовий статус подружжя, тобто протягом існування шлюбу; невідчужуваність; підставою їх виникнення є державна реєстрація шлюбу, припинення – його припинення; факт спільного або роздільного проживання, а також факт встановлення подружжям режиму окремого проживання подружжя не спричиняють зміну або припинення зазначених прав, однак можуть призвести до змін у порядку реалізації цих прав одним із подружжя; їх носіями є лише подружжя; здійснення

цих прав можливо за умови погодження із іншим подружжям та з урахуванням інтересів сім'ї в цілому; пов'язаність із звичаями, традиціями, нормами морального характеру; невичерпність їх тими правами, що визначені в сімейному законодавстві; права одного подружжя кореспондують обов'язок іншого утриматися від їх порушення (мають відносний характер).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (із наступними змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/ed20210101#Text>.
2. Парфентьев А.В. Поняття та правова природа особистих немайнових прав подружжя у сімейно-правовій доктрині. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Випуск 3. С. 114–118.
3. Ватрас В.А. Особливості суб'єктного складу подружніх і прирівняних до них правовідносин. Університетські наукові записки. 2009. № 1 (29). С. 65–70.
4. Гаврік Р.О. Сімейне право та інтерес учасників сімейних відносин як об'єкти захисту. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 2 (54). С. 108–113.
5. Байрачна М.І. Права та обов'язки подружжя за Сімейним кодексом України. Дис. ... докт. філ. спец. 081 – Право. Харків, 2020. 193 с.
6. Байрачна М.І. Загальна характеристика особистих немайнових прав подружжя. *Право і суспільство*. 2019. № 2. Частина 2. С. 48–52.
7. Мироненко В.П., Пилипенко С.А. Сімейне право: підручник. К.: Правова єдність, 2008. 477 с.
8. Сімейне право України: підручник / Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2009. 288 с.
9. Сімейне право України: підручник / за ред. А.О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.
10. Труба В.І. Поняття та загальна характеристика сімейних правовідносин. Дис ... докт. юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2020. 470 с.
11. Стефанчук Р.О. Система особистих немайнових прав фізичних осіб у сфері сімейних відносин: до питання вдосконалення. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 107–111
12. Дутко А.О. Особисті немайнові права подружжя за законодавством України. *Молодий вчений*. 2017. № 6 (46). С. 105–110.